

Dwa Oświecenia. Polacy, Żydzi i ich drogi do nowoczesności **Streszczenie popularnonaukowe**

„Wiek rozumu”, a następnie „wiek żelaza i pary” – ze wszystkimi ich gwałtownymi zmianami społecznymi, politycznymi i kulturalnymi – postawiły ludność polską i żydowską przed trudnymi wyzwaniem dramatyicznego procesu modernizacji. Po raz pierwszy przełamały też granice między religijnymi, zawodowymi i etnicznymi grupami dawnego stanowego społeczeństwa. To postawiło różne grupy społeczne przed nowymi wyzwaniami, nowymi wpływami i nowymi możliwościami.

Fakt interakcji chrześcijańskich i żydowskich wersji oświecenia narodowego oraz wpływ tego pierwszego na drugie jest stosunkowo dobrze znany. Mimo dość dobrze rozwiniętych badań nad tym tematem, w historiografii brakuje jednak pewnej równowagi. Chociaż wiemy stosunkowo dużo o wpływie oświecenia środkowej i zachodniej Europy na żydowską wersję oświecenia (czyli na haskalę), niewiele badań poświęconych jest równoległemu zjawisku w Europie Środkowo-Wschodniej. Wiele pozostaje do zbadania. Silniej należy też zaakcentować obecność oświecenia żydowskiego i polskiego na mapie europejskiej historii.

Głównym pytaniem, jakie stawia sobie ten projekt jest pytanie o interakcje między oświeceniem polskim i żydowskim oraz ocena, jak te interakcje wpływały na obie strony i co to znaczyło dla ich drogi do nowoczesności. W ramach niniejszego projektu zamierzam zbadać, w jaki sposób polscy i żydowscy przedstawiciele Oświecenie współdziałali, jakie były ich podobieństwa, wpływy i postawy wobec siebie. Zapytam też o możliwy wpływ polskiego kontekstu na kształt haskali w Polsce oraz o cechy charakterystyczne, jakie dzięki temu wpływowi polska haskala uzyskała. Podobnie, zapytam o rolę haskali w kształtowaniu podstawowych idei i planów reform polskiego Oświecenia.

Główną kategorią definiującą postawy polskiego Oświecenia wobec ludności żydowskiej w XVIII i XIX była tzw. kwestia żydowska. Nazywano w ten sposób zagadnienie miejsca i statusu Żydów w państwach i społeczeństwach XIX-wiecznej Europy. Kwestia ta była powszechnie uważana za jedno z najważniejszych zagadnień społecznych w całej niemal Europie, choć nie dlatego, że zależało od niej powodzenie ludności żydowskiej, a raczej dlatego, że uważano ją za jedną z zasadniczych dla unowocześnienia państwa i całego chrześcijańskiego społeczeństwa. Niezliczone głosy debat i projekty reformy społecznej Żydów są wyjątkowym świadectwem epoki, gdyż pozwalają zrozumieć, jak państwa i społeczeństwa XIX-wiecznej Europy wyobrażały sobie społeczność żydowską. Co jednak ważne, „kwestia żydowska” nie tylko ukształtowała wyobrażenia, ale też w niemałym stopniu politykę europejskich państw wobec Żydów i – co za tym idzie – warunki życia tejże społeczności. Aby zrozumieć ten wpływ oświeconych debat na życie żydowskie, zbadam rozwój głównych kategorii debaty na temat „kwestii żydowskiej” i jej wpływu na społeczność żydowską. Co jednak ważne, zamiast przedstawiać Żydów jako biernych odbiorców historycznych działań podejmowanych przez polskich polityków czy ideologów, projekt ten będzie kładł nacisk na zrozumienie żydowskiej sprawczości i ich roli jako pełnoprawnych uczestników procesów historycznych, nawet jeśli w tym wypadku występowali oni w upośledzonej pozycji mniejszości narażonej na przemoc ze strony dominujących polskich ideologów czy polityków.

W projekcie postawione zostanie również podstawowe pytanie dotyczące historiografii Oświecenia, a mianowicie pytanie o rolę i wpływ ideologii Oświecenia na kierunek procesów modernizacyjnych w XIX-wiecznej i XX-wiecznej Europie, a w szczególności na kierunek polskiej i żydowskiej nowoczesności. Jak bardzo jesteśmy dziećmi Oświecenia?

Rezultat projektu może okazać się interesujący dla czytelników spoza akademii, ponieważ dotyczy on pojęć i praktyk kluczowych dla współczesnej polskiej i żydowskiej tożsamości narodowej. Projekt pozwoli nie tylko na „demitologizację” niektórych znanych postaci, takich jak Stanisław Staszic i Julian Ursyn Niemcewicz, ale też – co ważniejsze – na zrozumienie tych postaci i ich działań w znacznie większej złożoności, a tym samym w bogactwie historycznej przeszłości.